

ANDREAS WULFSBERG (1747-1828)

- opplysningsprest og liberaler i særklasse -

Av Synnøve Sakura Heggem, tidligere sokneprest i Åmot

Slik som bergarter, vind og vær, flora og fauna har formet Åmot gjennom evolusjonen, har mennesker, virksomheter og samfunnsbevegelser formet stedet. Ett av mange bemerkelsesverdige enkeltmennesker er Andreas Wulfsberg. Du finner navnet hans sirlig risset inn i sokneprest-tavla i Åmot kirke, «... som vides have været prester siden reformationen (1537).» Wulfsberg var prest og prost i Åmot og Stor-Elvdal fra 1777 til 1822, tilsammen 45 år. Han er blitt kalt «opplysningsprest og liberaler i særklasse.»

Blant få, men fine kilder til Wulfsbergs liv og virke er foruten Åmot bygdebok, prost Thorfinn Solbergs artikkel i «Årbok for Glomdalen» 1956, en artikkel av Sven-Erik Ødegaard «Kjøkkenhagen på Åmot prestegard. Prost Andreas Wulfsbergs notatbok 1791-1825», fra «Nytt om gammalt, årbok 1988-89», og Ragnhild Hutchisons hovedoppgave om «Skolen og fabrikken Enigheten» (Universitetet i Oslo, 2003). Denne presentasjonen bygger på disse kilder.

FRIHET, FOLK OG KONGE

Hva var det som rørte seg i samtiden? Solberg beskriver den sterke frihetsbevegelse som gikk gjennom den vesteuropeiske kulturverden mellom 1750 og 1814, «Den grep borgere og bønder, - men vant også sine markante forkjempere innenfor embedstanden. Den la et naturlig grunnlag i folkedypet for en selvstendig norsk stat, både statsrettslig, sosial og kulturelt.»

Nasjonal reisning og folkeopplysning gikk hånd i hånd. Det førte til sterke spenninger mellom det norske og det danske. Forfattere som Ludvig Holberg (1684-1754) og historikerne Gerhard Schøning (1722-1780) og Peter Frederik Suhm (1728-1798) bidro til sympati med norsk nasjonalfølelse. Opposisjon mot dansk embetsverk og regjeringsbyråkrati ble sterk, men rettet seg mindre mot kongehuset i Danmark. Kongen kunne i noen grad bli betraktet som en forbundsfelle for og befrier fra embetsmannsveldet. Patriotismen fikk mange og ulike utslag, blant annet en nokså brautende variant hos «Det norske Selskab» i København (1772-1813). Samtidig fikk patriotismen et skjær av underdanig hyllest til kongen. «I kampen for folkeopplysning og fremme av nasjonale næringsveier, jord, skog og fiske, handel og industri gjaldt det å vinne kongens gehør», skriver Solberg.

Fra 1770 og utover ser vi *trykkefriheten* nærmest boltre seg. Undertrykte følelser og meninger kom fram. Selskaper til allmenn nytte spratt opp over alt, og mange prester engasjerte seg. Noen av disse ble kalt *potetprester*, fordi de bidro sterkt til dyrking av poteter over alt i landet. Gjennom poesi og prosa ble bonden og fedrelandet hyllet.

PROTOTYP LANDSPREST

Det var slike strøminger som gjorde at en prestetype som Andreas Wulfsberg kunne bli til, og utfolde seg. Han kom som ung prest til Åmot i 1777, slo rot og ble her til han søkte avskjed i 1822. Solberg skriver: «I sitt virksomme samliv med dalen ble han på mange måter prototypen på en av de mest betydelige landsprester av sin tid. I sin legning meget konservativ prest, men frihetselskende og patriot på sin hals, myndig, standsbevisst og med tidens faderlige

omsorg for menigheten. Det sto mang en kampblåst vær av denne arbeidsglade Østerdals-prost, langt utover de forholdsvis lukkede bygdegrenser. Og i et par generasjoner var Andreas Wulfsberg ikke bare pott og panne ved fest og hverdag for disse skogtette bygder, men hans hjertelag og overskudd av samkjensle med folket bar sine stillferdige og rike frukter inn i mangt et husmannshjem og bondetun i Åmot og Stor-Elvdal. Det tok tid før hans navn ble glemt.»

HVEM VAR ANDREAS WULFSBERG?

Han ble født i Tønsberg 9. mai 1747, og tilhørte en tysk-dansk kjøpmanns-familie. Faren, Nils Andreassen Wulfsberg, kom som seksåring til sin onkel, sokneprest Crøger i Vestfold. Han studerte teologi i Danmark, fullførte i 1742, og ble kordegn og skolemester i Tønsberg. Nils giftet seg med prestedatter Abigael Jacobsdatter Achton fra Bø i Telemark. I 1758 ble han prest ved Vår Frue kirke i Tønsberg, hvor sønnen Andreas vokste opp. Han tok også embets-eksamen i teologi i Danmark. Etter det bodde han lenge hjemme og var lærer for sine yngre søsken. Han var også huslærer andre steder i området.

Den 29. oktober 1777 ble Andreas Wulfsberg utnevnt til kapellan hos prost Christen Kiær i Åmot og Stor-Elvdal. Den 3. desember 1777 ble han ordinert av biskop Christian Schmidt i Christiania. Andreas giftet seg med Dorothea Johanne Elisabeth Bøchmann fra Sandefjord. De bodde først på Polmanns-moen, inntil de høsten 1786 flyttet til prestegården på Rena.

Åmot prestegård. Foto: Halvor Vreim, 1941. (Nasjonalbibliotekets bildebase).

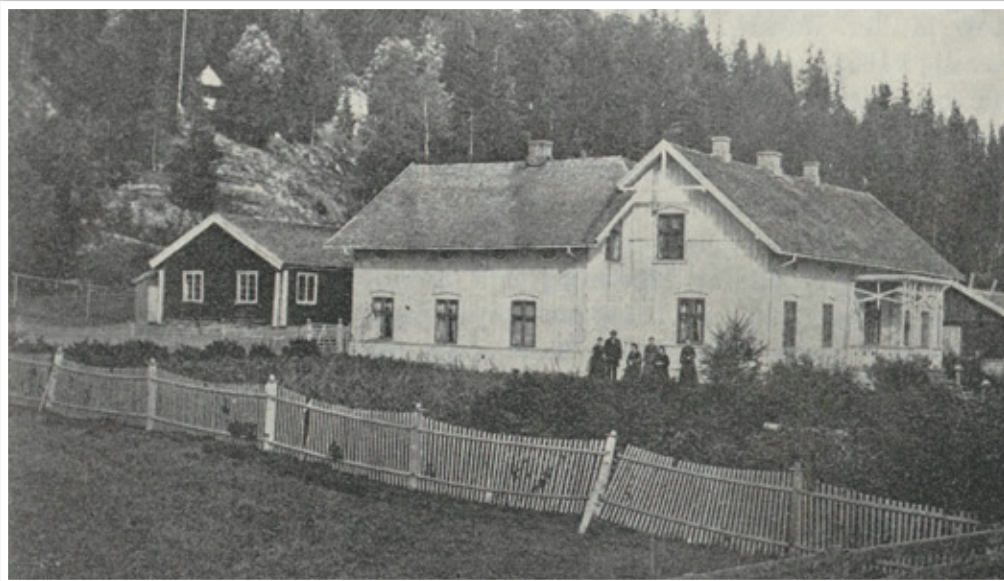
Mellom 1795 og 1816 var Wulfsberg prost i Østerdalen. Ifølge folketellinga bodde det 14 personer i prestegården i 1801, foruten presteekteparet, hennes søster, som var enke med to mindre barn, åtte tjenestefolk og en skredder. Det er også registrert seks husholdninger av husmenn, håndverkere og dagleiere. Vi vet at en av Åmots store sønner, Ejner fon Ejnersen (1712-1789) var nær venn av Wulfsberg, og bodde i prestegården sine to siste år, mellom 1787 og 1789.

Andreas og Dorothea Johanne Elisabeth var barnløse, men hadde ofte besøk, ikke minst av nevøen Niels Wulfsberg, en ekstra begavet gutt. Niels ble teologisk kandidat og var prest i Christiania. En tid var han lærer for kong Karl Johans sønn Oscar i Stockholm. Seinere slo han seg på bokhandel og pressevirksomhet, og grunnla Morgenbladet i 1819.

Andreas ble først *personellkapellan* (også kalt *kallskapellan*) for sokneprest Christen Kiær i Åmot 29. oktober 1777, og etterfulgte han i embetet da Kiær døde i 1786. I bygdeboka blir Wulfsberg kalt *en liberaler og ektefødt barn av opplysningstiden*. Han hadde som sagt et ord med i laget i de fleste ting i Åmot, og var kjent for å ville bygdas og bygdefolkets vel. Fattigvesenet ville han fornye, og han medvirket til et bedre postvesen i hele dalen. Han sto også i spissen for å opprette bygdemagasin i Østerdalen, blant annet et i Åmot fra 1792. Han ivret for å sende gjenstander fra Åmot til arkeologi og museumsundersøkelser, og han deltok aktiv i datidens ulvedebatt.

Wulfsberg var varm venn av den første, faste skolen i Åmot. I 1811 ga han skolen navnet «Bechs Minde», opprinnelig husmannsplassen Skjærstad under Korperud. Tidligere foregikk undervisningen rundt omkring på gårdene. Først i 1827 kom det en lov som forutsatte minst en fast skole i hver bygd. Wulfsberg styrket skolevesenet ved å argumentere for høyere lønn for lærere, og et mer menneskevennlig syn på pedagogiske metoder. Navnet på skolen er en hyllest til biskop Frederik Julius Bech, opplysningsmann og stifter av «Selskapet for Norges Vel», samt sterk pådriver for å få universitet i Norge. På «Bechs Minde» skulle kirkesangeren, som ofte også var lærer, bo.

Bechs Minde.

Gjennom opprettelsen av det *Aamodtske patriotiske Selskab* som ble stiftet i 1782 på initiativ av bonden og lensmann Ole Evenstad fra Stor-Elvdal, virket Wulfsberg på en rekke områder i Åmot-samfunnet. Foreningen opprettet tekstilfabrikken og industriskolen *Enigheten* i 1785, hvor Wulfsberg var forstander. Han holdt kontakt med styresmaktene i København, og var også medlem av *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab* i Trondheim.

VIRKSOMME VENNER

Kallskapellanen fikk med sin interesse for alt og alle fort tillit blant folk flest, og mange gode venner blant de med makt i samfunnet. En av de var den nevnte bonden på Evenstad, Ole Olsen Evenstad, lensmann i Stor-Elvdal fra 1767. Evenstad var selvlært og brukte kunnskapen han tilegnet seg til et veldrevet gårdsbruk med skog og sagbruk, jernstøperi og kobbersmie. Han skrev også en avhandling som han fikk gullmedalje for av «Det kongelige Landhusholdningsselskap i Kjøbenhavn.» Den handlet om myrmalm, og tanken bak var å inspirere bøndene til å produsere jern igjen. Evenstad ble etter hvert kjent over alt i inn og utland.

Wulfsberg og Evenstad fant hverandre som gründere og venner - med sine tanker om å fremme almunes kår, blant annet gjennom å skape industri i Østerdalen. De kunne være i tottene på hverandre, men ble alltid venner igjen. Even-

stad hadde blitt oppmerksom på en «Spinde og Hægleskole» i København, og de to begynte å pønske på om noe lignende kunne opprettes her hjemme. Men hvordan skulle de gå fram?

«DET AAMODSKE PATRIOTSSELSKAP».

De ble enige om at det kunne være smart å sende noen fra Østerdalen til København for å få mer opplæring, slik at de igjen kunne lære andre. Slik kunne de «...gjøre disse umistelige Haandgjærninger mere bekjendte blandt Landalmuen og tillige forbedre Spinderierne med nye Indsigter og Haandgreb, da Spinden ellers er en Kunst, som af Alle alminneligen øves.»

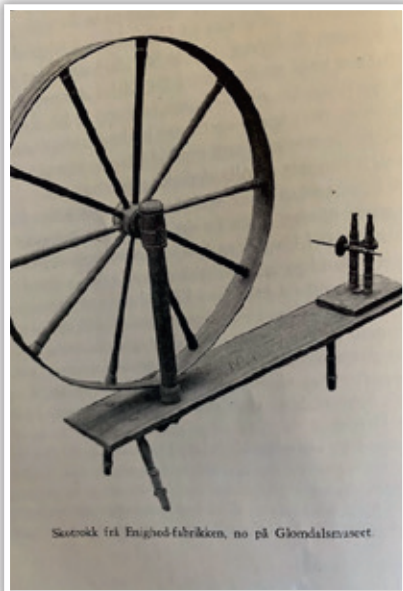
Wulfsberg skrev brev til Kollegiet i København ved kammerråd Dræbye for å høre om dette kunne la seg gjøre, og fikk positivt svar. Dræbye besøkte samme høst Wulfsberg i Åmot, og lovte kongens støtte. Wulfsberg gikk umiddelbart i gang med å danne Det Aamodske Patriotselskab med redegjørelse for selskapets mål og virksomhet. De første medlemmer utenom han selv og Ole Evenstad besto av framstående personer i Åmot, Stor-Elvdal og Elverum. Første møte ble holdt på Ophus 2. april 1782, hvor lover og 16 omstendelige paragrafer ble vedtatt.

Selskapet skulle fungere som tilsyn for spinne - og hekleskolen, og ha ansvar for økonomi. Intensjoner for selskapet kommer særlig godt fram i paragraf 9 og 11, hvor det blant annet står: «...selskapets medlemmer bør gjøre seg ære av å være kledt i hjemmevirkede tøy. Intet medlem bør to år etter at selskapet er kommet i full drift, finnes iført noe utenlandsk tøy eller *Klædeswahre*. Unntatt er halstørklær og lintøyer som fruentimmerne kunne få bruke inntil hjemmefabrikasjonen var blitt så fullkommen at også dette var unødvendig. Men med det som var hjemmevirket, kunne enhver få stase seg som en ville.»

En reservasjon til slutt må også nevnes: «Medlemmer av selskapet utenfor bondestanden skulle ha frihet til å kle seg etter stand og vilkår, men også de skulle bruke all sin evne på *Flittigheds Opmuntring* og *Kunsternes Udbredelse*. Det het også: «...da selskapet kalles patriotisk, bør både det og medlemmene vise en rettskaffen kjærlighet for fedrelandets ve og vel. Til det hører at en avlegger all ødselhet og unyttig yppighet. Det er derfor ikke tillatt å holde store og dyre selskaper.»

Andreas Wulfsberg ble valgt til selskapets forstander. Ole Evenstad og Peder Alme var de første formenn. De første som dro til København 7. juni 1782 for å lære mer, var Ingebret Olsen Vestgaard og Anna Olsdatter Sætre.

«ENIGHEDS SKOLE - OG FABRIKBYGNING», SAMT JORDMORKUNST

Sætrok fra Enighed-fabrikken, no på Gløndalsmaset.

Det ble bestemt at skolen/fabrikken skulle ligge på Mykleby ved Gilderbekken, «...ved Alfarvei og fri for Oversvømmelse.» Den ble bygd i tre etasjer. Noe av den økonomiske støtten inkluderte også større kunnskap og utdannelse innen jordmorkunsten. Auksjonsdirektør i Christiania, Johan Fredrik Bartholin ga 600 riksdaler for at «...to eller tre brave Koner paa Landet maatte udvælges til at gøre en Tour til København for at oplæres i Jordemoder-Videnskab, for siden paa Landet at udbedre sin Kundskap til Andre.» Slik ble det. Den 25. mars 1785 dro Bolette Larsdatter Aaset fra Åmot og Karen Simendatter Vestgaard fra Stor-Elvdal på jordmorskole i København for å lære mer om jordmorkunst.

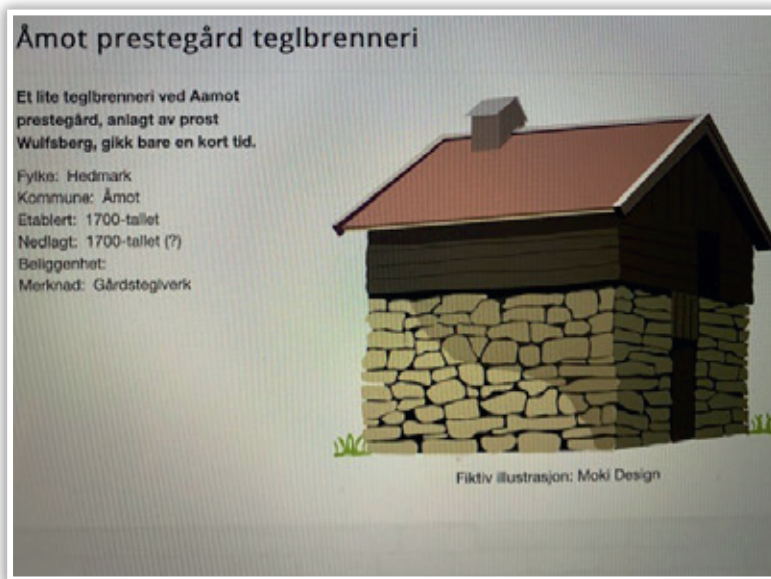
Bildet viser området hvor fabrikken Enigheten lå ved Gildrebekken mellom Mykleby og Rasta, bildet er tatt fra Stor-Elvdal Historielags BILDER FRA STOR-ELVDAL.

Stor innvielsefest med trompetfanfare og salutt, festbord og taler ble holdt den 7. november 1785 på Enighed. Wulfsberg holdt innvielsestale med utførlig historikk og takk. Talen ble trykt og utgitt med et forord som hyllest til Wulfsberg som sto i spissen for prosjektet. Hans sentrale tanker om arbeidsmuligheter i forhold til folkemengde ble understreket. Å skape arbeidsplasser - gjennom enighet og samvirke - ved å reise industri i overbefolkede jord - og skogbruks-distrikter, var det klare mål.

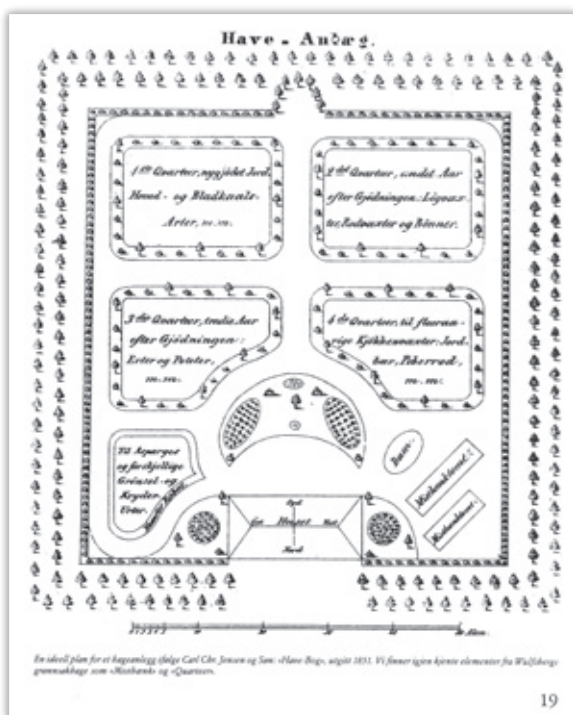
MOTGANG OG NEDLEGGELSE

Til tross for all entusiasme og støtte, blant annet fra kongen (gave på 2000 riksdaler), møtte virksomheten på mange utfordringer og tilbakeslag. Den ble et underskuddsfenomen. Enden var at Wulfsberg til slutt måtte gi opp. Begrunnelsen var blant annet folks uvilje mot å ta uvant arbeid, mangel på arbeidskraft, ustabile forhold ved fabrikken, illojal konkurranse, mangel på oppslutning og sviktende konjukturer med hensyn til priser og varer.

I et brev til Det Aamodske Patriotselskap den 13. september 1797 gjør Wulfsberg rede for dette. Selskapet svarer med å foreslå nedleggelse av fabrikken før nyttår 1798. Noe av virksomheten fortsatte likevel helt opp mot 1820. Og spor, ikke minst som økt sans for husflid, har preget Stor-Elvdal siden. Patriotselskaps virking på de humanitære og sosiale områder var også betydelig i ettertid.

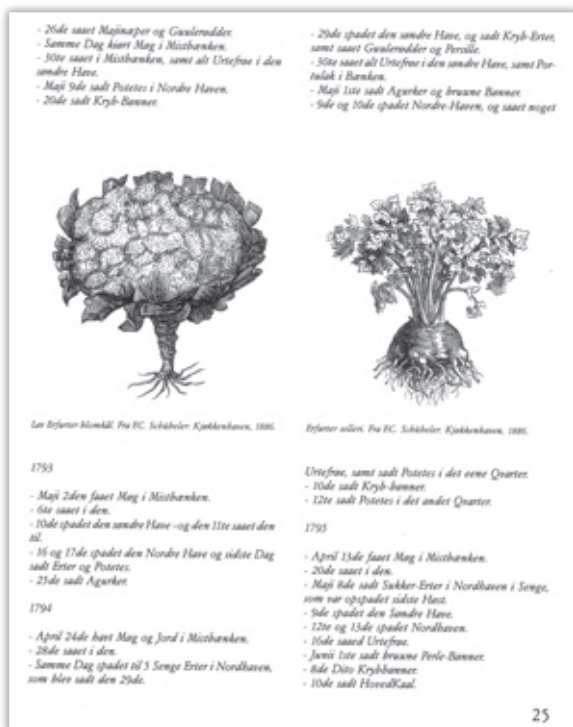

*Åmot prestegård
teglbrenneri.
Fiktiv illustrasjon.*

19

En ideell plan for hageanlegg ifølge Carl Chr. Jensen og Søn, «Have-Bog», utgitt i 1851. Vi finner igjen kjente elementer fra Wulfsbergs kjøkkenhage som «Mistbænk» og «Quarteer».

25

Utdrag fra Sven-Erik Ødegaard «Kjøkkenhagen på Åmot prestegard. Prost Andreas Wulfsbergs notatbok 1791-1825».

EN UNIK PRESTEGÅRDSHAGE

Wulfsberg var stadig engasjert i ulike samfunnsmessige tiltak. Bygg av ny kirke i Stor-Elvdal var bare ett av de. Det skapte langvarig strid og mange omkamper. Han fikk også anlagt et teglverk på prestegården i Åmot, og var kjent for sin imponerende kjøkkenhage samme sted, som er dokumentert i hans egne notatbøker.

Widerøe Flyveselskaps flyfoto fra Åmot kommune: Åmot prestegård, Rena. 1952. Fotograf: Vilhelm Skappel.

Etter at ny kirke endelig kom på plass sentralt i Stor-Elvdal med innvielse 21. september 1821, var selv Wulfsberg blitt en sliten mann. Han søkte avskjed i 1822, året etter. Hans kone Dorothea døde 1827. Han døde selv i 1828, og etterlot seg en kirke - og kulturarv utenom det vanlige. Andreas Wulfsberg klarte å bryte vei gjennom ulike stengsler og skape noe nytt i Østerdalen - som han elsket framfor alt.

RINGVIRKNINGER PÅ SPINNESIDEN

Ragnhild Hutchisons undersøkelse om *Enigheten* kaster lys over enkelte etter- og ringvirkninger. Hun følger noen av de som var knyttet til virksomheten, både i Østerdalen og andre steder i landet. Hutchison legger vekt på hvordan nye teknologier og kunnskaper kom til nytte, og hva som manglet. Vi får høre om Engelbret Westgaard og Sven Skramstad, som dro til Vang på Hedmark, Halvor Ophus og hans familie som dro til Devold i Romsdal og seinere til Ålesund, og Anna Olsdatter Sætre og Anders Westgaard som dro til Trondheim.

ANNA OLSDATTER SÆTRE

Anna gjorde det godt i forretninger, men møtte også på farer og begrensninger som begrenset kvinner på denne tiden. Hennes historie illustrerer godt forandringer i kvinners muligheter til å delta som økonomiske aktører mot slutten av 1700-tallet. Hun vokste opp med hjemmeproduksjon i et bondemiljø, var innom fabrikkssystem i København, deretter på *Enigheten* og i Trondheim. Hun var gift med en farver som hadde borgerrettigheter, drev en stund farveriet som enke, giftet seg så med Anders, sin tidligere svenn, og døde selv av tuberkulose. Mange av de forandringer hun opplevde var en konsekvens av den nye teknologien hun var med på å innføre.

Hutchison skriver oppsummerende om en periode som faktisk ga kvinner større frihet, selvstendighet og råderett enn de fikk seinere med industrialisering på 1800/1900-tallet: «Arbeidssegregeringen på slutten av 1700-tallet var ikke så sterk som den ble under den industrielle revolusjon. Kvinner hadde muligheten til å ta utdanning og ha lederansvar. Det gjaldt spesielt innenfor tradisjonelle kvinnelige oppgaver, og enker fikk også overta mannens foretak. Mulighetene var likevel begrenset av sosiale normer. I lavere sosiale lag var skillet mellom kjønnes arbeid mindre og mer styrt av praktiske hensyn. Gjennom Anna Sætres liv ser vi at skillet mellom kjønnene blir gradvis større på grunn av formalisering av utdanning og mekanisering og menns gradvise kontroll over disse prosessene. Annas liv gir således et forvarsel om kvinners stilling under den industrielle revolusjon.»

SLEKT SKAL FØLGE SLEKTERS GANG

Et steds kulturelle jordsmonn er formet gjennom generasjoner. Til sammen utgjør de stedets identitet. Det er når vi kaster lys over de enkelte delene at vi får øye på hvem Åmotingen er. Fortellingen om liberaleren Andreas Wulfsberg er en av disse spennende fortellinger om vårt felles, kulturelle jordsmonn. For min egen stand minner fortellingen om at siste ord om hva en prest er, var, eller bør være, ikke er sagt:-).

Andreas Wulfsberg sin inskripsjon over stuedøra på Prestsetra i Åmot vestffjell.